

PSIHOLOGIE · PSIHOTERAPIE

Colecție coordonată de
Simona Reghintovschi

„Ouvrage publié avec le concours du Ministère
français chargé de la Culture –
Centre national du livre”

„Lucrare publicată cu sprijinul Ministerului Culturii
din Franța – Centrul național al cărții”

Vladimir Marinov

Anorexia, o stranie violență

Traducere din franceză de
Delia Șepețean Vasiliu

Editori:
SILVIU DRAGOMIR
VASILE DEM. ZAMFIRESCU
Director editorial:
MAGDALENA MĂRCULESCU
Coperta:
FABER STUDIO (MAGDA RADU)
Redactor:
RALUCA HURDUC
Director producție:
CRISTIAN CLAUDIU COBAN
Dtp:
EUGENIA URSU
Corectură:
ROXANA SAMOILESCU
SÎNZIANA DOMAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MARINOV, VLADIMIR

Anorexia, o stranie violență / Vladimir Marinov ; trad.: Delia Vasiliu Șepețean. -
București : Editura Trei, 2011
Bibliogr.
ISBN 978-973-707-537-6

I. Vasiliu, Delia (trad.)

616.33-008.4
616.89-008.441.42

Titlul original: L'anorexie, une étrange violence
Autor: Vladimir Marinov

Copyright © Presses Universitaires de France, 2008
6, avenue Reille, 75014 Paris

Copyright © Editura Trei, 2011
pentru prezenta ediție

C.P. 27-0490, București
Tel./Fax: +4 021 300 60 90
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN: 978-973-707-537-6

Pentru Nathalie

Cuprins

13	<i>Preambul</i>
17	<i>Capitolul I. O stranie violență</i>
18	Cazul „violența”
32	De la ochiul-vampir la corpul-fantomă
33	Pulsiuni orale și pulsiuni ale privirii, semnificantul sânge
36	Vampirismul ocular
39	Eul-os-piele, eul-tub digestiv și eul bidimensional
44	Ochiul-sân fetiș
48	Mitul vampirului, halucinația negativă și halucinația pozitivă
53	Către problematica dublului
53	Dublul în contrast
54	Tabuul morților
55	Identificarea cu mortul din preistoria personală, cu ființa secerată în puterea vârstei sau pierdută din vedere încă din prima copilărie
59	Un corp pentru cinci
61	Cloaca nediferențiată
62	Vampirismul halucinatoriu și vampirismul perceptiv

8	64	„Obiectul-zonă complementară“
	66	Tatăl decăzut
	69	Simptomul ca apărare împotriva incestului
	73	Creșterea excitației sexuale într-o situație de doliu
	74	Caracterul penetrant al vocii
	77	Limbajul vizual, ultim recurs împotriva inaniției
	85	Opoziția dintre axa gură-sân și axa voce-ureche
	88	Violența secretului
	92	Figuri ale violenței anorexice
	95	Figura paternă
	102	Violență și viol
	102	Prăbușirea în spatele nirvanei
	103	Axa sadomasochistă ascunsă
	104	Violență și viol
	106	Violul psihic
	108	Corpul puber devine el însuși violator?
	109	Eterna virginitate
	110	De la corpul golit la corpul chinuit
	112	Pulsione de moarte, violență, agresivitate
	114	„Despre neajunsul de a te fi născut“
	116	Copilul mort
	116	Focul intern al anorectice
	120	Visul ca împlinire a dorinței celuilalt
	122	Ambiția și pedeapsa anorectice
	125	<i>Capitolul II. Paradigma anorexică</i>
	125	Paradigma anorexică: Între psihopatologic și cultural
	133	„Stilul“ anorexic

135	Opacitate și transparență
139	Îmblânzit-neîmblânzit
142	Greu și ușor
143	Scobit-plin
143	Dur-moale
144	Specular-inform
145	Mecanismele de apărare nespecifice
145	Refularea originară și contrainvestirea
148	Disimetria în investirea filtrului de excitații
149	Izolarea
151	Anularea retroactivă
152	Identificarea cu agresorul
153	Apărarea prin realitate și raționalizare
154	Refuzul tulburărilor, iluzia perceptivă
157	Clivajul
159	Proiecție, introiecție, încorporare
162	Strategiile defensive specifice
162	Iluminarea
171	Apărarea printr-o a doua piele musculară
174	Necunoscutul și absența
176	„Androginizarea“
179	Autoconservarea
182	Negativismul, voma
183	„Perversiune rece“ sau apărare prin răceală?
185	Clivajul între corp și cap
188	Apărarea prin uscăciune
194	Strategiile de apărare familiale intergeneraționale
196	Familia „blocată“

10	198	<i>Capitolul III. Metapsihologia pusă la încercare</i>
	198	Logica vidului
	201	Funcția ludică și aria tranzițională
	205	Eșecul fantasmatic al sevrăjului
	206	Sânul dezerotizat și sexul rănit
	207	Alegere de obiect narcisică și alegere de obiect prin anaclisis
	208	Adicție și constrângere
	212	<i>Capitolul IV. Alimentul</i>
	212	Alimentul ca enigmă
	213	Alimentul poate fi refulat?
	216	Laptele, sângele și sperma
	218	Intruziune și enigmă
	220	Sânul dezerotizat, fața ascunsă a aisbergului
	222	Forma bună
	224	Orgasmul morții
	226	Crud și gătit, gras și slab
	230	Afectele și senzațiile
	232	<i>Capitolul V. Orgasmul primar</i>
	232	Nașterea, un orgasm incestuos?
	233	Modelul orgastic al alăptării
	240	„Refularea“ orgasmului original și primar
	243	Efectul retroactiv al pubertății
	244	Orgasmul oro-anal
	246	<i>Capitolul VI. Gura, sexul, limbajul</i>
	246	Un organ al judecării

247	Foamea ca principiu nirvana
248	Un prim model de refulare
253	Despre unele avataruri ale instanței eului și se-ului
258	Limba rea
259	<i>Concluzie</i>
264	<i>Bibliografie</i>

Preambul

Uciderea vieții în găoace, uciderea vieții înainte ca aceasta să capete o formă, uciderea informului... Avem aici, după părerea mea, una dintre fantezmele centrale ale universului mental al anorecticei. Și ea nu este fără legătură cu simptomul major al amenoreei sau cu unele sterilități psihice asociate uneori acestor patologii. Fantezme teribile, din moment ce sunt puse în act, pe care numai „psihologia feminină” le poate „încarna” prin sterilizarea propriului corp...

Consider că în viața ei de copil și de tânără, anorectica a fost confruntată cu o violență majoră, aceea de a fi „primită” prost și prost călăuzită, chiar dacă nimic nu îi lipsea din punct de vedere material. Această situație este recreată fantasmatic, în special prin efectul retroactiv de la vârsta prepuberă.

Opus acestei teribile puteri de sugrumare a vieții în găoace, însă strâns legată de aceasta, femeia are puterea să facă din propriul ei corp mormântul viu al unor ființe moarte cu care este foarte greu de realizat un travaliu de doliu psihic.

Anorectica încarnează prin destinul ei, uneori la modul grotesc, și cea mai mare prăpastie posibilă între corpul ei biologic și corpul ei fantasmatic, între identitatea ei sexuală anatomică și identitatea ei sexuală imaginară. Îmi amintesc că, în primele luni

14 de analiză, Violenta, o femeie frumoasă și foarte feminină, s-a identificat în mod surprinzător cu portretul jurnalistei Sylvia von Harden, imortalizată de Otto Dix într-un tablou din 1926. Tunsă băiețește, purta o rochie sac cu carouri mari și un monoclu, tenul ei avea o paloare extremă și morbidă, urechile îi erau mari și mâinile foarte masculine, iar gura de un roșu aprins sorbea nicotina... Totul în acest personaj respira o ambiguitate sexuală neliniștitoare. Antigona, cea de-a doua pacientă care ne va însoți de-a lungul acestei cărți, se plângea că a moștenit trăsăturile masculine ale tatălui ei, forma capului și a membrilor, chiar și culoarea pielii acestuia. În același timp însă, ajunsă la adolescență, a visat mereu să i se amputeze sânii deoarece, după spusele ei, o deranjau. Ca o contrapondere la această fantasmă de amputare, invidia de penis apare la unele dintre aceste paciente sub forma unei fantasme de grefă realizate printr-un act chirurgical. Se poate astfel vedea miza uriașă a acestei fantasme cvasitranssexuale la unele paciente. Anorectica se apără împotriva violenței reale sau imaginare a bărbatului fantasmând că posedă aceeași armă ca și el.

La nivelul cel mai manifest, violența anorectice se adresează celuilalt prin expunerea propriului corp slab. Asemenea unui funambul, ea pare că se mișcă pe un fir sau pe creasta unui munte străjuit de prăpăstii. „Un bobârnac” (Giacometti) ar fi de ajuns pentru a o vedea prăvălindu-se în hău. Apel mut adresat dorinței celuilalt de a o primi în viață sau ucidere mascată a celuilalt prin folosirea propriului corp? În ambele situații este vorba despre reminiscența unui limbaj corporal și mut anterior achiziționării vorbirii de către *infans*.

Vorbim despre uciderea celuilalt (mamă, tată, soră, frate sau alți membri ai familiei) prin intermediul propriului corp deoa-

rece anorectica se confruntă cu noi la un nivel de regresie fantasmatică în care corpul propriu și corpul celuilalt sunt încă indistincte.

Dacă violența vizuală este cât se poate de frapantă și de manifestă la aceste paciente, travaliul analitic pune în evidență extrema violență pe care o pot provoca cuvintele: cuvinte pronunțate direct de către celălalt la adresa înfățișării ei corporale, dar în primul rând cuvinte ascunse, refulate, baricadate, care au legătură cu unele secrete familiale care se transmit de mai multe generații.

Secretele familiale sunt adesea amestecate până la confuzie cu secretele conștiinței colective. Extrema violență colectivă care a traversat secolul XX, în principal în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, are o rezonanță specială, cu întârziere, în cadrul acestei patologii. Același lucru se poate spune despre seducția exercitată de societatea de consum. Ea s-a dezvoltat cu impudoare în țările occidentale, pe ruinele unui disconfort în cultură; un disconfort care nu a atins niciodată o asemenea intensitate. Suntem în prezența unei invadări a individului de către o logică de masă. Această masă este prezentă atât la nivelul masei corporale, cât și la nivelul masei sociale. Dar suntem și în pragul unei dezumanizări a transferului, chipul uman fiind adesea înlocuit de masca bestiei sau monstrului. Prototipurile clasice ale viziunii dinamice și topice în psihanaliză trebuie să facă loc unei viziuni mai suple, capabilă să țină seama de erotismul umoral și al substanțelor adictive care atacă formele bune. De data aceasta, suntem confrunțați cu o patologie a monstruosului, a diformului și informului.

Anorectica pare să plătească prin corpul ei o datorie care nu este propriu-zis a ei. Chiar dacă bulimia nu reprezintă subiectul

16 principal al acestei cărți, studiul de față este o pledoarie în favoarea ideii că anorexia nu poate fi înțeleasă decât în legătura ei complexă cu bulimia, care o însoțește întotdeauna — cel puțin la nivelul fantasmelor — ca un dublu grotesc.

De cele mai multe ori, cărțile consacrate anorexiei au drept obiect patologia adolescenței. Sunt departe de a ignora importanța traumatică majoră pe care acest moment al vieții îl joacă în patologia în discuție. Însă obiectul acestei cărți este o patologie a vârstei adulte, având în vedere faptul că este în special vorba despre cazuri grave care au „rezistat” mai multor tentative precedente de psihoterapii de toate tipurile. Misiunea psihoterapeutului devine în aceste cazuri și mai dificilă, iar rezultatele, mai puțin spectaculoase. Dar situația aceasta prezintă și un avantaj: prelungirea bolii atestă, în ciuda a tot și a toate, creativitatea simptomului, capacitatea lui de a asigura supraviețuirea psihică și corporală, dacă nu chiar fericirea de a exista. Prin prelungirea bolii, aceste paciente ajung deopotrivă la o rigidizare a mecanismelor de apărare, dar și la o perspectivă asupra complicațiilor maladiei pe care nu le pot percepe la vârsta pubertății. Freud spunea că, atât în plan clinic, cât și teoretic, cazurile cele mai grele ne îmbogățesc cel mai mult. Aș vrea ca această carte să fie o mărturie a afirmației freudiene.

O stranie violență

Cât de stranie poate fi violența pe care o trăiește anorectica! Se știe că violul și sinuciderea aparțin aceleiași tematici, dar de data aceasta este vorba în primul rând despre o violență latentă, subterană, care se adună picătură cu picătură și se manifestă într-un registru diferit de caracterul spectaculos al trecerii la act. Sunt situații în care anorectica se lasă să moară, exasperând astfel privirea neputincioasă a celuiilalt, rudă, terapeut sau analist, care încearcă să o readucă la viață.

Pentru a explica din punct de vedere psihanalitic acest aspect înșelător al violenței aflate în însăși esența anorexiei s-a formulat teza unui orgasm al foamei, plecând de la observația că jui-sarea anorecticei este prea puțin legată de zonele erogene¹. Iar în cazurile cele mai grave se impune chiar, după părerea mea, ipoteza unui orgasm al morții, un fel de îmbrățișare finală cu un personaj fantasmatic².

¹ A se vedea E. și J. Kestemberg și J. Decobert, *La faim et le corps* [Foamea și corpul], Paris, PUF, 1972.

² A se vedea în continuare „La séduction en négatif de l'anorexique: l'orgasme de la mort” [Seduția în negativ a anorecticei: orgasmul morții].

Am hotărât să încep această carte cu analiza unui caz pe care l-am numit „Violența”, deoarece, într-unul din visele sale, pacienta se identifica cu un personaj numit „Violența”. Ca orice alt caz, și acesta este unic, dar mi s-a părut că, în ciuda spectaculozității lui, este într-un fel paradigmatic.

Violența este o femeie tânără, în jurul a treizeci de ani, mai curând frumoasă și care, atunci când vine în clinica în care lucrez, după o tentativă de sinucidere medicamentoasă, este foarte slabă, aproape scheletică. A fost sfătuită să vină la medic de către soțul ei preocupat de cât este de slabă, ca și de faptul că nu mai reușește să facă dragoste cu ea. Am impresia că în fața mea se află un fel de înger căzut. La prima vedere, pare foarte feminină, prea feminină, ca și cum ar purta masca feminității perfecte. Însă vocea, adesea pierită, are ceva copilăresc, iar fragilitatea fizică te face uneori să te gândești la o păpușă din porțelan.

Într-unul din visele pe care le-a avut la începutul analizei, pacienta visează că tocmai a născut o fetiță pe nume Clemența. Părinții ei — bunicii Clemenței — stau de vorbă cu un cuplu de oameni serioși, dar cam cenușii și triști, pentru a hotărî dacă fiica lor are calitățile necesare pentru a-și crește copilul. Ea însăși este sfâșiată între scepticismul legat de șansele unei reușite și dorința de a da copilul cuplului respectiv, ca acesta să îl crească. Prima asociere pe care o face pacienta în legătură cu prenumele Clemența este „Violența”, un personaj de roman. A rezultat că pacienta nu reușea să se împace cu părinții ei. Exista, în relațiile cu aceștia, ceva ce nu putea fi iertat. O violență imposibil de rostit zăcea în ea, îi intrase în oase; nu putea să scape de ea; avea o

soră geamănă care se numea Clemența. Anorectica nu este violentă, este Violență, o Violență întoarsă în principal împotriva ei înseși, pentru început. Singura palmă dată vreodată surorii ei pe care, după propriile spuse, părinții o iubeau mai mult decât pe ea, îi apărea în vise ca o dâră roșie săpată în piele pe propriul ei obraz.

La începutul travaliului analitic, pacienta părea închisă într-un cerc vicios în care cuplul în contrast al celor două surori, Clemența și Violența, părea că îi strică imaginea de mamă bună. Dar așa vrea să vorbesc mai întâi despre un alt cuvânt, un cuvânt care, într-un fel ca și acel Dick — care înseamnă „gras” în germană — din *Omul cu șobolani*, are legătură directă cu simptomele anorexice și bulimice ale pacientei.

Îmi vine greu să renunț la plăcerea de a cita pentru început scurtul pasaj în care Freud descrie episodul anorexic din *Omul cu șobolani*, deoarece acesta are legătură cu destinul afectelor, al cuvintelor și al actelor compulsive din patologia de această natură:

Aflat în vizită la femeia pe care o iubea, unde locuia și un văr cu pe care-l chema Dick, „îi veni deodată ideea că este prea gras, că trebuie să slăbească. Așa că se sculă de la masă înainte de desert și începu să alerge pe stradă cu capul gol, sub dogoarea soarelui de august, apoi să urce pe munte până când, scăldat în sudoare, fu nevoit să se oprească”. Iar Freud trage concluzia: această acțiune de constrângere absurdă „apare ca o reacție la o furie monstruoasă, nepercepută la nivel conștient, față de o persoană care a perturbat iubirea”³.

³ S. Freud (1908–1909), "Remarci cu privire la un caz de nevroză de constrângere", în *Opere esențiale 2*, Editura Trei, București, 2010, pp. 70–71.

Freud înțelege foarte bine faptul că rivalul celui slab, al anorecticului în devenire, este întotdeauna cel gras, și că este vorba despre o rivalitate și o furie monstruoasă. Altfel spus, anorectica are întotdeauna un dublu bulimic pe care îl invidiază la modul furibund.

Apoi, și pacienței mele îi era frică de șobolani, iar în visele ei apărea în mod repetat verișoara ei, E... Ca și în cazul lui Freud, ideea de șobolan avea o mare polisemie: pe de-o parte, trimitea la sexul bărbatului intrând în anus, la un copil avortat, dar și la E..., verișoară și fină pe care o considera drept propria ei fiică. Însă cuvântul care conținea acea „furie monstruoasă, nepercepută la nivel conștient” era la ea cuvântul „deșert”.

Lucru surprinzător, numele primului ei soț cu care avusese un copil, dar și de care s-a simțit trădată, avea drept conotație ideea de uitare, în timp ce numele de fată al mamei ei (și al unchiului din partea mamei) care orchestrase uitarea, pactul tăcerii din cadrul familiei, este numele unuia dintre cei mai faimoși istorici francezi din secolul XX. *Oare criza de bulimie poate avea legătură cu ștergerea din memorie printr-o zdrobire a cuvintelor, asimilate cu o mâncare indigestă, dar și cu o „furie monstruoasă” care nu poate fi rostită explicit?* Iar circulația excesivă a felurilor de mâncare, ca și variațiile neîncetate ale imaginii corpului se pot substitui unei circulații slabe a cuvintelor, refulării sau chiar clivajului nenumăratelor sensuri pe care le capătă? Ca o confirmare, Violenta îmi va spune destul de repede într-un mod foarte limpede: „Când sunt slabă, e ca și cum aș vrea să spun ceva și nu reușesc să exprim prin cuvinte, iar atunci spun ce am de spus cu corpul”.

Pe de altă parte, nu peste mult timp am înțeles că pacienta mea aderase la un pact familial tacit: anumite subiecte și anumite

cuvinte erau sistematic evitate. În schimb, încă de la începutul curei, mi-a mărturisit: „Hrana era sfântă pentru noi; mama știa să facă mâncare din orice, lucru care mie nu îmi reușește”.

Atunci când voma, Violența avea senzația că în ea se află „un corp străin intern”. Ulterior, în asocierile pe care le-a făcut, a pus în legătură acest corp străin cu sexul unui bărbat și, mult mai târziu, cu o măcelărie apocaliptică pe care trebuia să o vomite, ceva în genul celui *Infern muzical* al lui Hieronymus Bosch.

Violența simțea nevoia să bea apă ca să se purifice sau nevoia de „a răzui interiorul stomacului” și de a vomita apoi pentru a păstra acel loc îngrijit, curat, perfect. Această nevoie de puritate se manifesta în plan moral printr-un fel de simpatie pentru Don Quijote care apărea în fantasma ei ca un fel de iluminat pe care asceza îl slăbise. Ca și acesta, ea aspira la o dreptate și fericire de sută la sută și la o hrană de zero la sută materii grase. În istoria pacientei existaseră și alți „ilumiinați” și mai neliniștitori: propria mamă îi vorbise despre puterea pe care o avea de a sta de vorbă cu fantomele mamei și ale celor două surori ale ei care muriseră în timpul războiului, ca și despre un sistem de interpretare a unor simboluri onirice — cer luminos pentru viitor radios și cer înnorat pentru viitor sumbru. Cu alte cuvinte, aceasta îi impunea un clivaj între un psihic transparent și idealizat și un psihic opac și deplorabil, ceea ce îi consolida mecanismele de apărare. Mama ei practica și un ritual casnic care o impresionase foarte mult pe Violența în copilărie: închidea cu cheia anumite încăperi din casă și le bloca. Așa se face că suplețea caracteristică regulii liberei asocieri din cadrul travaliului analitic a reprezentat o contradicție radicală în raport cu sistemul de interpretare propus de mamă și s-a bazat pe acesta. Treptat, găsirea unei noi înțelegeri pentru miturile familiale și punerea în